

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

М. Й. Малік, д. е. н., професор,
ННЦ „Інститут аграрної економіки”

Представлено результати систематизації впливу чинників інституціональної теорії на розвиток кооперації. Приділено увагу спробам підміни принципів формування кооперативів через внесення змін в законодавчу базу спрямованих на створення псевдокооперативів. Дано оцінку чинникам інституціональної теорії.

Постановка проблеми. Пошук економічної теорії за допомогою якої можна пояснити і забезпечити досягнення економічного зростання привів до інституціонального напрямку. При розгляді економічних процесів з точки зору інституціональної теорії застосовують історичний, соціологічний, правовий, політологічний інструментарій. Розширення об'єкта інституціонального аналізу і введення норм, правил, форм організаційної поведінки та інститутів дозволяє у стратегії розвитку сільськогосподарської кооперації пояснити поточні зміни та розробити заходи, спрямовані на стабільний розвиток кооперативів у аграрній економіці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розвиток економічної думки стосовно ролі інституціональних теоретичних чинників у розв'язанні проблеми кооперації відображається у працях вчених-економістів серед яких В. Зіновчук [6, 7, 8], В. Гончаренко [2], Л. Молдаван [11], Р. Корінець [10]. В економічній науці існує низька невіршених концептуальних проблем щодо тлумачення поняття „інститут”, визначення індикаторів при використанні різних інституціональних підходів, співвідношень між різними наборами правил, формальних і неформальних інститутів, а також при виборі стратегії розвитку сільськогосподарської кооперації. Якщо зробити погляд в ретроспективу розвитку інституціональної теорії взагалі, то можна відмітити що Т. Веблен [0], Д. Норт [12] дали визначення інститутів як правил, стандартів поведінки, стереотипів мислення в суспільстві різних соціальних груп. Створення системи інститутів розглядається як умова зниження рівня структурної невизначеності економічних агентів.

Мета та методика дослідження. Метою даного дослідження є спроба виявити, виходячи з теорії інституціоналізму, основні причини появи кооперативних принципів. Методика проведеного дослідження

ґрунтується на застосуванні монографічного методу у поєднанні з індукцією і з науковим абстрагуванням спроб підміни розвитку кооперативної ідеї.

Виклад основного матеріалу. Ефективно функціонуючі кооперативні системи в аграрній сфері економіки мають відповідати інститути прав, норм, традицій і правил поведінки в суспільстві. Предметом дослідження інституціональної економіки є інститут, що розглядається як спеціальний вид соціальних структур (господарські системи, організації і власність). Даний напрям інституціональної економіки характеризується раціональною поведінкою економічно відособленого суб'єкта (в даному випадку – кооперативу), відокремленням формальних і неформальних правил поведінки суб'єкта.

У розвитку інституційної теорії розуміють зміцнення периферійних правил (законів) та їх поступово перетворення на правила вищого порядку. Кумулятивне зміцнення визначається ступенем розвитку інститутів (звички, традиції, норми й стереотипи поведінки, власність, інституційна структура держави) і проявляється в загальних змінах функціонуючих норм.

Під інституційним порядком (стосовно кооперативів) слід розуміти поведінку економічного суб'єкта згідно зі стандартним зразком: форми і способи економічної координації. Як критерій поділу на внутрішні і зовнішні інститути слід розглядати форми діяльності членів кооперативу.

Внутрішні інститути визначають сукупність правил і механізмів які координують форми поведінки членів кооперативу (Правила внутрішньогосподарської діяльності кооперативу) [8].

Зовнішні інститути характеризують норми, правила взаємодії кооперативу і зовнішнього середовища і визначають форми взаємовідносин: „кооператив-держава”, „кооператив-інші організаційні структури”. Залежно від суб'єктної ознаки інститути поділяють на інститути підприємств (виробничі, обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, споживчі, кредитні та інші кооперативні структури). Як критерій розмежування інститутів слід розглядати суб'єкти господарювання (економічні суб'єкти). На мікрорівні члени кооперативів – підприємці, фізичні особи, чи юридичні особи організують роботу підприємств (фірм), виконують функції щодо створення і обслуговування ринкової інфраструктури.

На макрорівні держава, а також міжнародні інституційні організації („проекти”) виконують функції координаційної діяльності.

Формальні і неформальні правила визначають способи взаємовідносин в межах суб'єктів господарювання і між суб'єктами та державою. Д. Норт визначає інститут як сукупність створених обмежень, які визначають характерні ознаки конкретної господарюючої структури (підприємства). Інститут тут виступає основою раціональної поведінки господарюючого суб'єкта і як засіб впливу на процес управління і визнання трансакційних витрат [12].

За В. Скотом інститути розглядаються як багатопланові структури тривалого використання, що мають інституційні елементи, соціальний капітал і матеріальні ресурси. Автор зосереджує увагу на сутності інституційних елементів: регулювальної системи, нормативної системи, культурно-пізнавальної системи [9].

У розвитку теорії інституціональної економіки виникає проблема проведення економічних перетворень – це подолання викривлень, що залишилися від адміністративної системи, обґрунтування нових загальноприйнятих норм і процедур, створення нових інститутів. Організація і розвиток системи інститутів сільськогосподарської кооперації спрямовані на дотримання правил поведінки визначених законодавчо. Досить часто невігластво, а можливо пошук економічної вигоди для окремих осіб призводить до появи законодавчих актів, які знищують кооперативні принципи і підноситься це як удосконалення законодавчої бази (проект нової редакції закону „Про сільськогосподарську кооперацію” поданого у Верховну Раду Всеукраїнською аграрною радою). Заступник голови Всеукраїнської аграрної ради (ВАР) робить спробу „пояснити”, що „у нинішньому вигляді закон „Про сільськогосподарську кооперацію” є гальмом кооперації. По-перше, в виробничому кооперативі можуть брати участь тільки фізичні особи. По-друге, членам таких кооперативів не можна купувати-продавати один одному послуги та продукцію, чого достатньо аби кооперативи в Україні не розвивалися взагалі”. Також кооперативи позбавлені права отримувати прибуток, оскільки тоді втрачають статус неприбуткової організації, та розподіляти його між своїми членами. Крім того, говорить Соколов, існуюче законодавство вводить штучний поділ кооперативів на виробничі і обслуговуючі [14].

Щодо пояснення цих недоречностей у розвитку кооперації слід вказати на наступне. Авторам цього проекту слід ознайомитися з принципами міжнародного кооперативного альянсу, які діють в усьому світі і задекларовані в Законах України „Про кооперацію” [4] та „Про сільськогосподарську кооперацію” [5] і до ВАРу ні в кого не виникало

сумнівів. Не можна поєднувати виробничі і обслуговуючі кооперативи, так як виробничі це господарські структури комерційного спрямування і є звичайними підприємствами де члени цього кооперативу мусять брати трудову участь у господарській діяльності (бути працівниками). Звичайно юридичні особи такими бути не мають можливості.

По-друге, члени таких кооперативів можуть купувати та продавати, як любі фізичні особи, один в одного послуги та продукцію. Це не пов'язано з виробничою діяльністю виробничого кооперативу і не „розвалює кооперацію” так як відношення до кооперативу не має.

Наступне, обслуговуючий кооператив може отримувати прибуток, але це прибуток не його, а членів кооперативу, так як продукція яку реалізує кооператив не є його власністю, кооператив лише надає послуги своїм членам у реалізації їх власної продукції. Неприбутковість діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів визначається виходячи із сукупності таких ознак:

- кооператив надає послуги тільки своїм членам;
- члени кооперативу несуть відповідальність за зобов'язаннями взятими перед кооперативом щодо їх участі в діяльності кооперативу;
- послуги надаються з метою зменшення витрат та/або збільшення доходів членів кооперативу [4].

У багатьох країнах кооперативи визнано неприбутковими організаціями (non profit organization) у зв'язку з їх особливою соціальною місією і унікальною економічною природою. Вони є формою взаємодопомоги населення. Члени кооперативу є одночасно їх власниками і клієнтами (користувачами послуг) [3, 13, 2, 8].

Прагнення власників до отримання прибутку із себе як клієнтів, було нелогічним. Тому кооперативи прагнуть надавати послуги своїм членам за собівартістю. Однак, собівартість неможливо визначити наперед. Тому члени кооперативу для забезпечення його стабільного фінансового стану та формування резерву обігових коштів спільно приймають рішення про механізм фінансування його діяльності. Джерелами такого фінансування є внески (вступні і пайові) та плата за послуги кооперативу. Розмір цієї плати (цін, розцінок кооперативу) має гарантовано забезпечити покриття витрат кооперативу. Тому кооператив встановлює плату за свої послуги «з запасом» для недопущення збитків. Звідси і виникає перевищення доходу над витратами кооперативу, що для будь-якого суб'єкта підприємництва

правомірно вважається прибутком. Однак, у кооперативі - ці кошти не можна вважати прибутком тому, що з економічної точки зору плата членами-власниками кооперативу за його послуги не може вважатись доходом кооперативу, а є формою фінансування його діяльності власниками (авансування необхідних витрат). Це перевищення доходів над витратами в кооперативі не є метою діяльності, а наслідком неможливості точного попереднього встановлення плати за послуги на рівні собівартості. З цього приводу Конгрес Міжнародного кооперативного альянсу ще у 1969 році рекомендував змінити термін «прибуток» на більш правильний для кооперативної діяльності – «економічний результат» [2]. Проте, ще є термін «фінансовий результат» діяльності кооперативу, що й зафіксовано у п.4 ст.9 Закону України „Про сільськогосподарську кооперацію” [5].

Додатковим підтвердженням неприбуткової економічної природи кооперативу є повернення членам кооперативу різниці між доходами і витратами (фінансового результату) у формі кооперативних виплат пропорційно обсягам отриманих від кооперативу послуг. Слід звернути увагу, що, на перший погляд це виглядає як розподіл прибутку. Однак ці кошти не є розподілом прибутку в класичному його розумінні. По-перше, ці кошти були отримані від власників кооперативу і розподіляються ними ж за спільним рішенням. По-друге, цей розподіл здійснюється не пропорційно вкладеному капіталу (паям), а відповідно до обсягів користування послугами кооперативу. Відтак це фактично є повернення членам-клієнтам надлишково сплачених коштів за отримані послуги.

Стратегічною метою у сфері розвитку кооперації на селі є подальше формування кооперативного сектору для розвитку ефективної системи обслуговування діяльності сільськогосподарських товаровиробників і населення на найбільш сприятливих для них умовах та за безпосередньою їх участю.

Досягнення стратегічної мети передбачає:

- внесення змін до інститутів (законодавчих актів) у частині визначення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових, їхніх взаємовідносин із державою, розробку і прийняття загальнодержавної та регіональних програм розвитку на перспективу (на період 10–15 років);

- активізацію роботи місцевих органів влади щодо розробки регіональних програм, сприяння активізації громадського суспільства через розвиток соціального капіталу;

– відновлення дії державних цільових програм підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (2008–2015 рр.);

– розробку регіональних програм розвитку сільськогосподарської кооперації, спрямованих на розбудову інфраструктури аграрного ринку;

– сприяння організації кооперативних фінансових структур, зокрема банків, запровадження кредитування кооперативів за схемами, що застосовуються для сільськогосподарських товаровиробників під солідарну відповідальність членів кооперативу;

– надання кооперативам майна державної та комунальної власності, що не використовується, на засадах довгострокового безвідсоткового кредиту з правом викупу і без права продажу;

– створення регіональних центрів науково-методичного супроводу розвитку кооперації у вищих навчальних закладах і дорадчій мережі;

– розширення підготовки фахівців у вузах за спеціальностями «кооперативна економіка», «кооперативний менеджмент», «кооперативне право».

Індикаторами оцінки розвитку кооперативів можуть бути показники, що характеризують створення мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів із різними видами діяльності та формування нових робочих місць у кооперативних структурах у сільській місцевості.

Крім того, охоплення сільськогосподарськими кооперативами біля 50% господарств населення.

Вирішенням ряду заходів у розвитку інституціональної діяльності кооперативів можливо забезпечити:

– до 2025 року створення 5 тис. сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (1 кооператив на 2–3 сільських населених пункти);

– зменшення рівня безробіття і створення в сільській кооперативній мережі 50 тис. нових робочих місць;

– досягнення 20-відсоткової частки кооперативної торгівлі в загальному обсязі.

Висновки. Виходячи з теорії інституціоналізму розв’язання проблеми розвитку кооперації потребує додержання законності створення реальних прав власності, забезпечення виконання договірних умов. Проведення реформ за відсутності „влади закону” веде до інституційного колапсу, а лобування проектів законів, які

зорієнтовані на певну групу підприємницьких структур, посилене інституційний спад не тільки розвитку кооперації а і взагалі в суспільстві та перешкоджає сталому розвитку сільських територій.

Створення і функціонування інститутів ринкової економіки, кооперативного руху буде забезпечувати досягнення рівноваги між граничними соціальними витратами, формування соціального капіталу. Головними елементами суперечностей у розвитку кооперативного руху в Україні є принципова невизначеність вибору між альтернативними напрямками подальшого розвитку, високий рівень соціально-економічних витрат менеджменту, відсутність державної політики у розвитку кооперативних відносин, що забезпечує пріоритети інституціоналізації, слабкість інститутів соціального партнерства та організацій, що координують і регулюють різноспрямовані інтереси соціальних груп (домогосподарства, особисті селянські господарства, підприємства).

Взаємодія інститутів соціально-економічного розвитку відбувається завдяки приватній власності, конкуренції і вільному ціноутворенню. Кооперація виступає інститутом соціального захисту населення, зниження впливу наслідків безробіття. Проте позитивні функції інститутів у розвитку кооперації в Україні не забезпечили ефективної діяльності таких інститутів що практично не забезпечує необхідний рівень ефективності аграрної економіки.

Оскільки наявні інститути не відповідають рівню економічного і соціального розвитку підприємництва, розвиваються посередницькі структури, які в якійсь мірі є підприємницькими адже працюють не в інтересах сільськогосподарських товаровиробників.

Список використаних джерел

1. Веблен Т. Теория праздного класса / пер. с англ. С.Г. Сорокиной. – М.: «Прогресс», 1984. – 336 с.
2. Гончаренко В.В. Кооператив – особлива форма кооперації та неприбуткової господарської діяльності // Основи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації: навч.посібник / В.В. Зіновчук, Л.В. Молдован, В.В. Масаковський та ін.; за ред. В.В. Зіновчука. – К.: Вища освіта, 2001. – с. 36-37.
3. Гончаренко В.В. Неприбуткова природа кооперативних форм господарювання / Регіональні перспективи. – 1999. - №4. – с. 7-10.
4. Закон України „Про кооперацію” / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 5, ст.35.
5. Закон України „Про сільськогосподарську кооперацію” / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 39, ст.261.

6. Зіновчук В.В. Економічна природа псевдокооперативів і небезпека їх поширення в аграрному секторі України // Українська кооперація: електронна версія жур. 2010. - №3. – URL: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/zinovchuk.htm>.
7. Зіновчук В.В. Міфи сільськогосподарської кооперації: спроба інституціонального аналізу / Кооперативні читання: 2013 рік: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. М. Житомир 4-6 квітня 2013 р. – Житомир: Вид-во Житомирський національний агроекологічний університет, 2013. – С. 18-23.
8. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / К.: Вид-во „Логос”, 1999. – 256 с.
9. Кирдина С.Г. Методологический институционализм и мезоуровень социального анализа. // Социологические исследования: електронна версія жур. 2015. № 12. С. 51-59. – URL: http://socis.isras.ru/files/File/2015/2015_12/51_59_Kirdina.pdf
10. Корінець Р.Я. До питання ролі неформальних інститутів у розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 травня 2016 р. – К.: ЦП „Компринт”. – с. 85-92.
11. Молдаван Л. Основи кооперативної внутрішньгосподарської діяльності. Роль бізнес-типування. / Кооперативні читання: 2013 рік: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. М. Житомир 4-6 квітня 2013 р. – Житомир: Вид-во Житомирський національний агроекологічний університет, 2013. – С. 13-18.
12. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К.: Основи, 2000. – 250 с.
13. Пантелеймоненко А.О. Про неприбуткову природу кооперативів / Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. Випуск 21. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2006. – с. 295-300.
14. Соколов М. Роз'єднує аграріїв: що заважає розвитку кооперативів? / Аграрне інформаційне агентство Агравері: електронний ресурс – URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/rozednue-agrariiv-so-zavazae-rozvitku-kooperativiv>.